

לישת עיסת המצה במלח

הרב צפניה ערוסי

בהיות ושמעתי באודנא דשמאלא כי יש המליזים על מנהג אבותינו הראשונים המוסיפים מלח בלישת המצות, לכן באתי בשורות אלו להוכיח לכל מאן דבעי ואשר יקרא 'בר פי רב רחד יומא', שמנהג זה הוא בתוספת שבת והידור, ואינו מנהג בעלמא אלא יסודו כדין וכהלכה, וכך היה נהוג בידי גדולי הראשונים ואין כל חדש תחת השמש. ואשריהם של המחזיקים בזה, בבחינת 'מעשי אבות סימן יפה לבנים'.

שיטת רבינו הרמב"ם – מפתח להבנה

בראשית לכל עיון, רבינו הרמב"ם – בעקבות התלמוד – לא זכר שמץ מנהג מלהרחיק ממלח אשר הוא כגורם מחמיץ, ואף לא מחשש משום מצה עשירה או לחם עוני, כך ששתיקתו הודאה היא גדולה לפל שאין בכך, בחוספת מלח, שום חשש.¹ והנה

1 ראה להרב 'משפטי שמואל' בתשובה סי' קכ, שכתב על רבינו שכל דבריו הם בתכלית הדקדוק ויש לפלפל בו כבתלמוד ע"ש. והביא דבריו הרב 'יד מלאכי' הכהן, בכללי הרמב"ם אות ג. ואולם רבינו הרמב"ם חמץ ומצה ה' כ [כא] פסק: "מותר לתת התבלין והשומשמין והקצח וכיו"ב לתוך הבצק, וכן מותר ללוש העיסה במים ושמץ או דבש וחלב או לקטף בהן. וביום הראשון אסור ללוש ולקטף אלא במים בלבד. לא משום חמץ אלא כדי שיהיה לחם עוני, וביום הראשון בלבד הוא שצריך להיות זכרון לחם עוני". (וברור שמה שכתב רבינו 'ביום הראשון' הוא לאו דוקא, אלא כוונתו לאסור אך ורק בליל יום ראשון במה שאמור לצאת יד"ת אכילת מצה, ורק הלך בלשון התלמוד [מ"מ שם]. ואולם ראיה לרבנו מנחם פ"ו ה"ה שכתב ב' פירושים).

וכאן הבין שואל: האם מצה בתבלין ושומשמין יש בה משום מצה עשירה שאינו יוצא חובת לחם עוני? מרהיטת לשון רבינו כאן נראה שדינה כדין הלש שמץ ודבש וכו' שדינה כמצה עשירה. וכן נראה שהבין רבינו מנחם שם בדעת רבינו, ראה דיוקו שכתב 'מותר לתת', ולא כלשון הירושלמי 'יוצאין במצה מתובלת'. וכ"כ הבנת המג"א סי' תנה ס"ק יח ע"פ המ"מ (ו ה), וכן דייק 'מחצית השקל' שם מהרמב"ם עיי"ש. אך הדבר מפורש במ"מ שם, שאינה דעת רבינו שהרי כתב: "וסובר רבנו שלא מיעטו אלא יין שמץ ודבש וחלב... לפי שהפת הנלוש בהם אינו לחם עוני, אבל שאר משקין ודאי יוצא בהן... ואמנם ראיתי מי שכתב שאינו יוצא... ודבר נכון הוא", עכ"ל המ"מ. וברור שהיא הכרעת המ"מ ולא דעת רבנו הרמב"ם.

אך הגר"י קאפח בביאורו שם אות לו, כתב בפשיטות שאין בכך משום מצה עשירה, וסתר דיוקי רבינו מנחם עיי"ש. וראה שכ"כ בשו"ת הרדב"ז ח"ג סי' אלף י, (תקפב), בדעת רבינו. וכן הבין הגר"ח כסאר בדעת רבינו בפ"י 'שם טוב' (ו ה).

ואני הקטן חשבתי לדייק זאת ממשי"כ רבינו בנפרד 'מותר לתת תבלין וכו' וכן מותר ללוש עיסה וכו', והיה מקום לכלול בהיתר אחד, ללמדך שרק באחרונה יש משום עשירות ולא בראשונה. ואולם ראה גם לרבינו מנחם בפ"י שם, שכתב במפורש לגבי מלח, וז"ל: "ור"מ לא איידי במלח אם מותר לתיתו בעיסת הפסח וכו', דמלח ליתיה בכלל תבלין וכו'". עיי"ש.

לא רק שלא מצאתי רמז בדברי התלמוד, אלא הלכתי בעקבות הגאונים ולא מצאתי רמז אף בדבריהם ובספריהם, כך שאתה למד שהמלח בהיתירו עומד.

ואולם כאשר באתי לעיין בתורתן של ראשונים, ראיתי חלקן אוסרים וחלקן מתירין, ואף האוסרין אין טעמן ברור לאיסור, כי עדיין עצמו של האיסור אינו ברור.

בירור שיטת האוסרים

ואתחיל עם כת האוסרים. הנה מצאנו ראשונה לתלמיד מהר"ם מרוטנבורג, הרב מרדכי הלל.² שכתב וז"ל:

יש לזהר שלא למלוח המצות, ובתשובות גאוני לותיר: כל האוכל מצה מלוחה כאילו אוכל חמץ. ומביאין ראיה דמלח אפילו בכותל מוסיף הבל, כדאמרינן פרק לא יחפור (ב"ב יז ע"א): 'מרזיקין מלח מן הכותל'. וגם גבי הטמנה מוסיף הבל, כדאמרינן (שבת מז ע"ב): 'אין טומנין... במלח', כל שכן בעיסה שמוסיף חום, ואין להקל בדבר. ועוד דמליח כרותח. ועוד, דאמרינן פרק המוציא (שם עט ע"א): 'ג' עורות הן... מצה דלא מליח'. ולאפוקי מרשב"ט³ דשכי למלוח מצה בר מיום ראשון.⁴

אך היתה קצת תמיהה בעיני: למה כתבו גאוני לותיר "כאילו"? היה נכון לומר לפי גישתם 'שהרי הוא אוכל חמץ? !' ושמה על אף ראיותיהם ידעו גם ידעו שניתן לדחותם, כפי שאראך מדברי הראשונים לקמן. ובעיקר דבריהם אתה למד שראו במלח כדבר רותח שמחמיץ. ואילו רשב"ט לא ראה בכך כחמץ או גורם חימוץ, אלא רק בעיה בליל ראשון כנראה משום 'לחם עוני' להבנתו.⁵

2 מרדכי [= רבי מרדכי בן הלל, 1250-1298, מחשובי הפוסקים באשכנז]. עמ"ס פסחים, סו"פ כל שעה סי' תקצד.

3 בי"ש הגדולים' לחיד"א, ערך רשב"ט, כתב שהוא חתנו של הראב"ן [ר' אברהם בן נתן הירחי]. וראה שם ב'הגהת מנחם' ציון כ, שיש שכתבו שהוא רבי שמעון בר טוביה, ויש שכתבו שהוא רבי שמואל בר טוביה. ויש שקוראים אותו ר"ש בר נטרונאי. ודעתו לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא רבי שמשון בר טוביה שחי בשנת תתק"ה [1145], עיי"ש.

4 וראה גם ב'הגהות מימוניות' בפ"ה מהל' חמץ ומצה אות ש, שגם הוא מתלמידי מהר"ם מרוטנבורג שהביא בזה"ל: "ורשב"ט היה מדקדק מכאן דמצה מותרת למלוח בר מיום ראשון, דמאי שנא מלח מחלב ודבש. וחכידיו אוסרים דמליח כרותח והוי כמו לש בפושרין". ולא ידעתי מה המגרעת בפושרין, שהרי רבינו שם בהלכה יא כתב שאסרו חכמים ללוש בחמין ולא יותר, ואולי נכון יותר לומר כרותחין. וראיתי להרב בית יוסף סי' תנה שהביא דבריהם ולא העיר מזה. ושמה ניתן לומר שאולי אין כוונתם לומר שהוי חמץ גמור, משום היסוד שכתב הראב"ד (הבאתיו לקמן) שכל 'מליח כרותח' נאמר רק במקום שאינו נאכל מחמת מלחו, אבל בלאו הכי אין מקום לאסור כי אם מתורת הרחקה. וראה ל'אור זרוע', פסחים סי' רלט שכתב במפורש 'אסור למלוח מצות בפסח משום חמץ'. אך ראה עוד מש"כ בשם האו"ז להלן הערה 20, וכבר העיר הגר"י קאפח אחרי הביאו בביאורו שם את דברי הגמ"י: "וכבר נתבאר דלדעת רבנו אין יסוד לכל האיסורים הללו".

5 והרא"ה, שנפסקה הלכה ברורה באין חולק: "וכן פת סולת נקייה ביותר הרי זו מותרת ויוצא בה ידי חובתו בפסח, ואין אומרים בה אין זה לחם עוני" (רמב"ם חמו"מ ו ה; שו"ע אור"ח תנד סעי' א). וזאת ע"פ דברי

ואף גם זאת ראה לרבינו מנוח⁶ שכתב וז"ל:

ומנהג העולם שלא לתת מלח בעיסת הפסת. והרמב"י⁷ הביא ראייה למנהג מההיא פרק 'לא יחפור' (ב"ב יז ע"א): 'מרחיקין את הזבל ואת המלח ואת הגפת ואת הסיד' וכו'. וא"נ יש סמך למנהג מההיא דאמרינן (שבת עט ע"א): 'שלושה עורות הן: מצה חיפה דפתרין. מצה - כמשמעה, דלא מליח ולא קמיח ולא עפיץ'.

אמנם רבינו מנוח דרך אחרת לו, ועוד נביא דבריו לקמן כי חשובים הם להוראת המנהג.

וראה להרא"ש⁸ שציין כי מנהג בני אשכנז שלא ליתן מלח בעיסה. והביא ראיותיהם ודחה חלקם, עיי"ש.⁹ גם הרא"ש מלוניל ב'ארחות חיים',¹⁰ אחר שהביא את דברי הראב"ד והרשב"א, כתב בסופו של דבר: 'ועכשיו¹¹ נהגו לא לתת שום מלח לא בשל מצוה ולא באחרות, ואין ראוי לשנות המנהג'. גם הרב 'שבלי הלקט' כתב:¹² 'ואין רגילין לתת מלח במצה כל ימי הפסת. ויש מפרשין הטעם דמלח הרי הוא כרותח'. גם הרדב"ז בתשובה,¹³ אחר שהעלה שמן הדין וההלכה מותר ושפן היא דעת רוב הפוסקים

התלמוד בפסחים לו ע"ב: 'יכול לא יצא אדם אלא בפת הדראה? [רש"י: שניטל כל הדרה, דהיינו פת קיבר]. ת"ל: 'מצות מצות' ריבה, ואפילו כמצתו של שלמה'. וכבר כתבו הפר"ח והשת"ז שם ס"ק ג שכן ראוי אף לכתחילה. וכידוע שבקהילות תימן נהוג היה לטנן את החיטים בעלי תרמל, וע"י זיעתן היתה מתקלפת החיטה ומתקבל קמח נקי (ראה ב'זבח פסח' דין הטינון, ובשו"ת פעולת צדיק ח"א סי' קעא, וח"ג סי' קל"ב). נמצא שאף שאין מצוי לעני סולת נקיה, בכ"ז אין לנו אלא מה שגדרו חז"ל מהו לחם עוני. ודייק הגר"י קאפח בביאורו חמו"מ פ"ה אות לו לגבי מלח: 'לחם עוני' אמר רחמנא ולא לחם חולי, כי רק חולים אוכלים תפל'.

6 בפירושו על הל' חו"מ ה ב.

7 לע"ע איני יודע מי מקדושים הוא. [הערת המערכת: אולי הוא רבי מאיר בן יצחק, מתלמידיו של הראב"ד מפושקנרה, אך אין ודאות בכך. רבנו מנוח חי בנרבונה במחצית הראשונה של המאה ה-13. חסרים לנו פרטים רבים לתולדותיו. הרב אלעזר הורביץ מהדיר 'ספר המנוחה' לרבנו מנוח (ביאורים על הרמב"ם, הל' קריאת שמע, תפילה וברכות, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ל), מזכיר במבואו בעיקר את מוריו ר' מאיר בר' שמעון המעילי ור' ראובן בר' חיים, אך הרמב"י אינו נזכר שם].

8 פסחים פרק ב סי' כג.

9 וקצת תימה, כי ראיתי בקצור פסקי הרא"ש שם שכתב בזה"ל: 'יש נוהגים שלא למלוח המצה, ואינו אלא מנהג שאין טעם לאסור. והמע"ן ברא"ש יראה שהביא ראייה ראשונה משלוש עורות ודחאה, אבל הראיה השניה ממליח כרותח לא דחה עיי"ש. ונמצא שמנהג זה יש לו מקור לאיסור. וביותר גדלה תמיהתי כי ראיתי להטור בן הרא"ש שסיכם להלכה שחזר על כך כי בכל אשכנז אין מוסיפים מלח ואין טעם ברור לאוסרו. וכאמור לא ידעתי מה הכריחו.

10 הלכות חמץ ומצה, סעי' ס-סא.

11 דקדק וכתב 'ועכשיו נהגו', ללמדך כי אינו מנהג מימות גאונים ובקושי מימות ראשונים, כי הנך רואה שהללו אומרים בכה והללו אומרים בכה, אך בימינו ואולי במקומות הידועים לו נהגו עכשיו להחמיר.

12 סוס"י ריא.

13 בשו"ת ח"ג סי' אלף י, (תקפב).

והרשב"א בתשובה, עכ"ז כתב: "המנהג שלנו שלא לתת לא מלח ולא תבלין ואפילו בשאינה משומרת" עיי"ש. וכן המאירי בחידושו¹⁴ כתב שכן נהגו הראשונים עיי"ש.

בירור שיטת המתירים

ועתה, אחר שסקרתי בפניך את כת האוסרין, באתי עתה בכוחא דהיתירא, כת המתירים. הנה מצאתי בראשונה להרשב"א,¹⁵ שנשאל כיון שהיה מי שאסר, ולכן השיב וז"ל:

תשובה, באמת יש שאוסרים ומביאים ראיה לדבריהן אלא שהן חלושות. ואני מן המתירים, וראיה זו מפורשת נ"ל שמה שאמרו (פסחים לט ע"ב): וְתִיקָא נְרִשׁׁי: מאכל קמח. וראה להלן הע' 38] שְׂרִי. והתניא ותיקא אסור?!. ופריך: לא קשיא הא במיא ומילחא, הא במשחא ומילחא. כלומר, במיא ומילחא אסור ודוקא ותיקא משום שאדמבשל לה אחמועי מחמעא, אבל בעיסה שְׂרִי. וכן אנו נוהגין, אלא שמחמירין ואין נותנין המצה שמורה.

מדבריו אתה למד, שלא ראה בכך הרשב"א שום צד של חימוץ במלח ושכך מנהגם להתיר שלא כבאשכנז, אלא שראו להחמיר במצת מצוה, כנראה משום 'לחם עוני'.¹⁶

וראה עוד להר"ן¹⁷ שכתב כדבר פשוט שמותר לתת מלח לתוך לחם של פסח. ולא חילק בין מצה זו או אחרת. וכן ביכל בו¹⁸ כתב: "ואין נותנין בה לא מלח ולא תבלין ואפילו מעט. ואם נתן, לא יצא, לפי שאין דרך עוני בכך". ושם דיבר דוקא במצה שבה אמור לצאת יד"ח מצה עיי"ש. נמצא שהמלח אין בו חשש חימוץ אלא יותר חשש של מצה עשירה, שעדין היא כשרה למהדרין לשאר ימות החג. וראה להר"ש מפליזא¹⁹

14 בית הבחירה, פסחים לט ע"ב.

15 בשו"ת ח"א סי' תנה, והביאה הב"י בסי' תנה. וראה עוד בסי' רכד שדחה מפורשות את האוסרים משום מליח כרותח, שהרי לא אמרו כן אלא להחם להפליט ולהבליע ולא להחם ולהחמיץ את העיסה; וח"ז סי' קנג מתשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן.

16 ואכן גם תלמידו של הרשב"א, מהר"ם חלאווה, שם בחידושו על מס' פסחים העיד שכך המנהג בבית רבו. אולם ראה להמאירי שם שדחה את הבאין לאסור משום מצה עשירה, "ואין הדברים כלום". וכן ראה גם להרמ"א סי' תנה בדרכי משה אות ה, שגם דחה דבריהם שאין המלח מעשירה. ופשוט הדבר בשיטת רבינו, שהרי כתב (ו ה [ו]) שרק ד' דברים בכלל מצה עשירה, יין דבש שמן חלב, אבל מי פירות לא, ויוצא בהם ידי חובה.

17 פסחים, פרק 'כל שעה', יב ע"א בדפי הרי"ף, ד"ה 'ומדאמרינן דהא'.

18 חמץ ומצה, סוס"י מת, ד"ה 'מצות עשה'.

19 הביא קיצור הלכותיו האור זרוע' פסחים סי' רנו.

שהעיד: "גם בכמה מקומות בשכבר היו נוהגים למלוח המיים למען יתנו טעם למצות".²⁰

עוד זאת ראיתי, כי היו מן המתירים²¹ בנתינת מלח במצת מצוה, שסמכו ראייתם על דין התלמוד שנפסק להלכה, שיוצאים בחלות תודה ורקיקי נזיר שעשאן למכור בשוק, ובהם מן הסתם היה מלח, שהרי "על כל קרבנך תקריב מלח" (ויקרא ב יג) אמרה תורה.

ואף שהראיתיך את כת המתירין, ראיתי להדגיש כי יש שהלכו בדרך המיצוע כמו שיטת הראב"ד²² שמחלק: אימתי נחשב המלח כרותח? אך ורק אם אינו נאכל מחמת מלחן, אבל אם אינו כך תיאפה מיד ותיאכל. וזה דוקא במצה רגילה, אולם במצת מצוה לא יתן כלל, משום 'לחם עוני'. ואף אם תאמר שכן הדבר פשוט, אך לא מצאתי לרבים שחששו משום 'מליח כרותח' שעמדו ע"כ, אלא אסרו ללא חילוק.²³

בירור שיטת מרן השו"ע

ועתה, בבואנו לראות כיצד העלו להלכה ב'טור' ובשו"ע, הנה הטור כתב:²⁴ "הרבה נוהגין שלא ליתן מלח בפת בפסח וכן נוהגין בכל אשכנז, ואין טעם ברור לאוסרו.

וחשבתי לעצמי: מדוע הטור נאלץ לומר שאין טעם ברור לאוסרו, והרי אחרי המנהג, מנהג ישראל תורה, לכאורה אין להרהר? ! אלא בודאי ידע גם ידע שיש שאינם נוהגים בכך. והראיה, שכתב 'והרבה נוהגין', ונוהר בלשונו לומר שכך נהגו או המנהג כך, בעל כרחך שנהגו בהיתר מן הדין ואין לאסור עליהם כל זמן שאין האיסור מבורר בזה.

וכן נראה מלשון השו"ע²⁵ שכתב וז"ל: "נוהגין שלא ליתן מלח במצה, ונכון הדבר". מרן השו"ע נזהר מלומר איסור מצד הדין, אלא מחמת המנהג, ואף בא בהמלצה

20 אך הוא בעצמו דחה מנהגם, וכך כתב: 'אך בארצינו היו משימין מלח בפת כדי לנפח. ובכל צרפת נוהגים איסור גדול בדבר, וכן נוהגין במדינותינו'. ועל הראיה זו שהלחם מתנפח ניתן להשיב: וכי כל מה שמתנפח הוא בהגדרת חמץ? והרי מי פירות או עיסת אורז שמתפחים אינם נקראים בגדר חימוץ אלא סרחון? ! ובע"כ שאין לנו אלא קביעת חז"ל מה בכלל גדרי חימוץ.

21 כפי שהביאם וציינם ב'אורחות חיים' מלונגיל, חמץ ומצה סעי' ס. אך כתב בשם הראב"ד לדחות ראייתם שהדבר נאמר רק לכהנים זריזין שאופין אותה מיד. ודחיה זו תמוהה בעיני, למה א"כ לא חילקו חכמים? אך ראיה עוד במאירי שם שדחה ראיה זו בנוסף, משום שהמלח שהיה ניתן במקדש ע"ג האישים עם הקומץ והלבונה עיי"ש.

22 כפי שהביאה ב'אורחות חיים' מלונגיל, חמץ ומצה סעי' ס.

23 אך נראה שהראב"ד בעצמו – דרך אחרת היתה לו, כשיטת הרשב"א. ראה בשו"ת 'תמים דעים' סי' כז, ובתשובות ופסקים להראב"ד סי' קט.

24 אור"ח סוס"י תנה.

25 שם סעי' ה.

ונכון הדבר. דבר זה מלמדנו כי מרן ידע שיותר משיש מקום לאיסור, הדבר תלוי במנהג, וכבר במנהג הכלל 'נהרא נהרא ופשטיה'. אך כדי שלא יצא מחלוקת במנהגים, זה נוהג בכה וזה נוהג בכה, עדיף לחוש לדעת הנוהגים לימנע, וישב ואל תעשה' עדיף.²⁶

אך הרמ"א, נראה שרוח אחרת עימו ודעתו לאסור מדינא. וכך כתב שם: "הג"ה: ואפילו בדיעבד יש לאסור".

וראה ב'דרכי משה',²⁷ שהביא בשם הר"א מפראג לאסור מחמת שהמלח דינו כמי פירות, וכשהן מתערבין במים הם מחמיצין במהרה,²⁸ ובפרט ש'המרדכי' החשיבה כחמץ. ושם דחה את הסוברים שאין לשים מלח משום מצה עשירה, שהרי מצה עשירה היא רק בשמן יין ודבש, אבל מלח אינו מעשירה. לכן אין להקל, משום 'אל תיטוש תורת אמך' עיי"ש. ונראה שראה להחמיר כיון שראה קצת קולא בדברי הטור כאמור.

ואולם, כאמור, ראיתי להביאך שוב מדברי רבינו מנוח, שאף שהעיד שמנהג העולם שלא לתת מלח בעיסת הפסח, בכ"ז כתב:

ולי המפרש יש ראייה להתיר, עיי"ש ראייתו. ולבסוף כתב: "והרוצה לנהוג איסור (בנתינת מלח) במצת מצוה יעשה, אבל בשאר הימים מותר לשום מלח ואין כאן בית מיוחד. מיהו אם ידעו שהוא מותר ונהגו בו איסור, לא באתי להתיר כפי שנא' בירושלמי עיי"ש.

מדבריו אתה למד, שאף שנהגו איסור אם מחמת שידעו את מקור האיסור או שידעו שהדבר חומרא אין מקום להתיר, אבל בלאו הכי ניתן להקל או לבטל מנהג גם אם הוא מנהג העולם. ובוודאי שהללו שלא נהגו איסור מעולם, עליהם לישאר במנהגם ע"פ הדין.

והנה זה מקרוב יצ"ל סידור תלמידי רבי' יונה והרמב"ן, ושם כתוב:

מצה של מצוה... צריכה להיות נלושה במלח ככל העיסות, והאומרים שצריכה להיות בלא מלח, הוא שיבוש גדול ודברי שטות... וכן הורו הגאונים, עיי"ש.²⁹

26 אולם בכ"י שם כתב אחרת קצת, וז"ל: "ועכשיו פשט המנהג שלא ליתן מלח בעיסה כלל, ונכון הדבר".

משמע, שכן הוא המנהג הפשוט בישראל, אך הדגיש שרק בזמנו פשט.

27 שם אות ה.

28 וגם על טעם זה להשוות את המלח למי פירות מעורבין במים, עיין ב'דרישה' שם אות ג וב'חידושי הגהות'

אות ב שחילקו בדבר.

29 כן ציין הרב יצחק רצאבי, שע"ה [= שולחן ערוך המקוצר, בני-ברק תשס"א] ח"ג סי' פז הערה טו.

מנהג תימן

והנה בבואי אל שערי דרום ראיתי כי בדורות האחרונים התחילו לחוש בדבר כנראה מאימת יראת גדולי הראשונים. הנה זה לראשונה ב'שתילי זיתים'³⁰ וז"ל:

במקומות אלו לא נהגו כן (= במניעת מלח), ואין ללגלג על מנהגם כי הרבה פוסקים מתירים (עיין בטור וב"י והרשב"א סי' (תכה) [תכד] ופרי"ח³¹ והר"י אברבנאל פר' ויקרא). וקצת מקרוב נהגו שלא ליתן במצה של מצוה ומנהג נכון הוא.

הינך רואה, שאף שמעיד כי המנהג הקדום להיתר ללא הבדל בין מצה זו או אחרת, ועדין בימיו רובם ככולם החזיקו בהיתר, עכ"ז דעתו היתה נוחה מהמקצת אשר מקרוב נמנעו בפרט במצת מצוה, וזאת כנראה בעקבות הוראת מרן השו"ע. אבל להחמיץ או לאסור בשל כך בודאי שלא, שלא כהרמ"א, ולכן השמיטו ולא הזכירו כלל, כיון שמדינא מותר.

ואכן גם מהרי"ץ³² כתב בזה"ל:

וגם רגילים ליתן בה (= במצת מצוה) מלח ואין חשש. וכמ"ש האחרונים דבמלח הבא מן החפירה לכו"ע אינו מחמיץ. וגם מתקיים לחם עוני במה שהיא מצה, ובמה שחולקין אותה לשנים.

עוד זאת כתב ב'זבח פסח'³³ וז"ל: "והמנהג המפורסם שממעטין מלח מצת מצוה".³⁴

30 שם סי' תנה ס"ק כה. [= פירוש לשו"ע אורח חיים. המחבר הוא ר' דוד משרקי (מזרחי). חי בעיר צנעא בשנים ה'תנ"ו – ה'תקלא, 1696 – 1771].

31 קצת היה תמוה בעיני שהביא ראייה מהפרי"ח, שהרי שם רק כתב להשיג על פסק הרמ"א שאסר בדיעבד ושאינו עיקר אלא להתיר, ועדיין מכאן ולנהוג לכתחילה לכאורה אין מקום לראיה עיי"ש. וראה גם להגר"א שציידד כהמתירים, אך לבסוף כתב כהרשב"א שנוהגים להחמיר עיי"ש. ולא דק שפיר, שהרי בתשובת הרשב"א כתב שהמנהג להתיר, ורק במצת מצוה מחמירין. ואולי הוחלף לו עם הב"י שהביא את תשובת הרשב"א ובסופו כתב הב"י: "ועכשיו פשט המנהג שלא ליתן מלח בעיסה כלל, ונכון הדבר". אבל ברור למעיין שאינו להרשב"א.

32 מורנו הרב יחיא צאלח, התע"ד – התקס"ה, מגדולי רבני תימן במאה הי"ח. כתב את 'עץ חיים' – פירוש צמוד לתפ"ל. כן כתב שו"ת 'פעולת צדיק', ועוד. מובאה זו מצוטטת מתחילת 'תכלאל עץ חיים' (מהדרו' ר' שמעון צאלח) ח"ב, תיקון פסח, עמ' יט.

33 לרבי שלמה ב"ר יוסף צאלח הדיין [אחיו של מהרי"ץ], פרק מצת מצוה, סעי' ב (תורגם מערבית לעברית ע"י הגר"י קאפח זצ"ל. ונדפס בסידור 'שיבת ציון' ח"ב, ובתכלאל 'עץ חיים' ח"ב מהדורת ר"ש צאלח). ב'שו"ע המקוצר' (לעיל הערה 29) ח"ג סי' פז סעי' ה, כתב שהמנהג לתת מלח כדעת המתירים, ובמצת מצוה נתפשט המנהג למעט. והרב 'שתילי זיתים'. (לעיל הע' 30) העיד שמקרוב נהגו לא לתת כלל במצת מצוה ושנכון הוא.

34 ואכן הגר"ש קורח 'עריכת שולחן', ילקוט חיים, סי' תנה סעי' ו קבע בזה"ל: "מנהג ראשונים למלוח הבצק הנאפה למצה. והמנהג המפורסם שממעטים בו. וקצת מקרוב נהגו ליתן מלח במצה של מצוה". ושם בהערה

ועדיין לא נמנעו מלמלוח לגמרי במצת מצוה כי אם מלחו במקצת, אולם בשאר מצות החג מלחו כרגיל. ועדיין צל"ע מה היתה הסברא שמנחה אותם בפשרה זו.

והגר"י קאפח³⁵ כתב אחר שדן בדבר מצה מתובלת וז"ל:

וכן מולחין מצת מצוה, ואין במלח לא משום תבלין ולא משום חימום, דמליח כרותח דוקא שאינו נאכל מחמת מלחו, ודוקא להבליע ולהפליט מחמת מליחותו, ולא להחם ולא להחמיץ, וכמ"ש הרשב"א בשו"ת (ח"א) סי' רכד. ומנהגנו למלוח גם מצת מצוה, 'לחם עוני' אמר רחמנא ולא לחם חולי, דרק סוג חולים אוכלים תפל... והדברים מפליאים שמחפשים ראיות להיתר מה שאינו אסור כלל ואין בו שום נדנוד של איסור, והטוען איסורו צריך להוכיח את האיסור ולא המתיר צריך להוכיח את ההיתר, כי כל הדברים בחזקת היתר עד שיוודע איסורו, וכפי שפ"ל לנו רבינו בתשובתו הגדולה בענין תחומין... לפיכך ברור לי בדעת רבינו שאין שום חשש בתיבול מצת מצוה ומליחתה ולישתה במי פירות...³⁶

לסיכום

זאת תורת העולה:

א. לא מצאנו כלל מקור או רמז תלמודי אשר רואה במלח גורם מחמיץ שאין לערבו בעיסה. ואם תאמר, תנא 'לאו כי רוכלא לחשיב וליזיל' ולכן אין צריך לומר ולפרט, זה קשה לומר שהרי אם הזהירו חז"ל (פסחים לט ע"ב) מפני רוק האדם וכל דבר המביא לידי כך, כמו"כ היה ראוי להזהיר בדבר המצוי והשכיח לערב בכל פת רגילה. ומכאן יוצא ברור שאין מקום לאסור. ומשום כך לא מצאנו לרבותינו הגאונים שהתייחסו לכך, כי כאמור אין בכך שמץ או חשש לחימוץ.³⁷ ואכן רבים מגדולי הגאונים והראשונים נהגו בפועל הנתינת מלח בעיסת מצת מצוה.

כתב, שמש"כ המנהג המפורסם מקורו מה'זבח פסח', ובמחילה מכת"ר זה אינו בדקדוק, כי הזב"פ דיבר על מצת מצוה לליל הסדר ולא בכל מצות החג ודו"ק. ומש"כ שם שכן נהגו בדורותינו ק' היה תמוה בעיני לקבוע מנהג אבות ע"פ דורינו שעליו כבר אמרו ש'החושך יכסה ארץ וערפל לאומים', וד"ל. וראה עוד על מנהג תימן בשולחן ערוך המקוצר (לעיל הערה 29) ח"ג סי' פז סעי' ח. אך מה שכתב: "אמנם משום חומרא דחמץ נתפשט המנהג למעט במלח של מצת מצוה", אחר המחילה מכת"ר, לא דק, כי מה שמיעטו מחשש למצה עשירה כדמוכח בראשונים, והראיה שרק במצת מצוה שיש קפידא של לחם עוני.

35 בביאורו להרמב"ם הלכות חמץ ומצה ה' כא, אות לו, עמ' שנח-שנט.

36 וראה עוד בדומה שכתב הגר"י קאפח (בביאורו שם פ"ו אות כב) לגבי הצורך בא"י בשריית לחם נקודים תפל מבלי טעם במי מלח כדי שיהיו המצוות עריבות עליו. וראה עוד בשע"ה (ח"ג סי' צא סעי' יז), והר"א קאפח ב'יריעות אהרון' עמ' 35.

37 בתקוני זוהר, תיקון סט, ישנה תוספת (? !), קי ע"א, ובה נאמר שהמצה השלישית מהשלוש מצות הוא לחם עוני בלי מלח כי הוא פרוס, וע"ז לא נאמר 'על כל קרבנך תקריב מלח' כי אם כשהמלכות שלימה עיי"ש.

ב. על דין המלח יש מהראשונים שדנוהו מיסוד המים והינו בא לידי חימוץ.³⁸ ויש מהראשונים שדנוהו כמי פירות שאינן מחמיצין.³⁹ ויש אף דעה (ב"ח) הסבורה שמלח היא בריאה (תולדה) בפני עצמה.⁴⁰ ויש מהראשונים⁴¹ והאחרונים⁴¹ שהבחינו בין מלח הנחצב מההר או מהסלע (כדוגמת מלח ים המלח) שאינו מחמיץ, לבין מלח המופק מבריכות אידוי מים (כדוגמת מלח עתלית) שהוא בר חימוץ כמים.

ג. היו מגדולי הראשונים, בעיקר מחכמי אשכנז, שחששו בדבר, או משום חימוץ או משום שמחמם את העיסה או משום שמחסיר בשם מצה. אך רבים מהם פקפקו ביסוד חומרא זה לראות בדבר משום חימוץ וכיו"ב. אולם היו חלק מהראשונים אשר ראו לימנע מלמלוח מצת מצוה מחשש שתהא מצה עשירה. אך גם זאת דחאום. ולמעשה המנהג בארצות אשכנז להחמיר.

ד. מנהג זה תפס כנפיים בדורות המאוחרים אף בארצות ספרד,⁴² ועדיין בארצות תימן החזיקו בעיקר הדין התלמודי ובמנהגם הקדום למלוח מבלי

והסתפקתי האם כוונתו על טיבול המצה במלח ע"ד על כל קרבנך וכו' או על לישת המצה במלח. אך לפ"ז נשמע כי הקפידא היא רק שלא למלוח את עיסת המצה הפרוסה או שלא להטבילה, אך על שאר המצות שגם הם נקראו בפי חז"ל 'לחם עוני' לא הקפיד בהם שלא יהא בהם מלח. וברור שגדולי הראשונים שלא חששו משום לחם עוני בוודאי לא ראו את דברי התק"ז המחודשים. וביותר היתה בעיני פליאה, כי האר"י שכינהו רבים "שר בית הזוהר", כתב שיש להקפיד לטבול את הכזית מצה דוקא במלח. ראה ל'באר היטב' בסי' תעה ס"ק ג בשם כתבי האר"י, וראה שם ל'כף החיים' סופר.

38 יסוד מחלוקת זו תלוי בביאור סוגיית 'תתיקא' בפסחים לט: שהיא דייסה הנקראת בפי רבים מהראשונים 'צציט' בלשון ערב, העשויה מקמח עם שמן ומלח ולפעמים עם מים ומלח. והראשונים שסברו שדין המלח כמים (והם: הר"ן בחי' שם; הגה"מ תמו"מ פ"ה אות ה; אורחות חיים בשם הרא"ה; המאירי, ועוד) – או משום שגשפנית צורתו, או רק עם שמן הוא מבטל את כח המלח, או שמלח מועט אינו משפיע, או שמדובר שטיגן קמח בשמן ורק לאחמ"כ שם מלח.

39 הערוך, המכתם, פסקי הרי"ד, רבינו מנוח, שלטי גבורים, הרשב"ץ, טור סו"ס תסב, פר"ח, ועוד.

40 הריטב"א בחי' שם.

41 מג"א תסב סק"ו; משנ"ב שם ס"ק כד. וכן ביאר הגר"י קאפח בדעת הרמב"ם, ראה בביאורו, חמץ ומצה אות ג, ושם אות ט.

42 וכבר היה מעשה ואפו מצה עשירה במי פירות והוסיפו בה מלח כא' ממאתים וחמישים מהעיסה והובא להכרעה בפני הגר"ע יוסף אם יש לחוש בדיעבד. ועמד ע"כ בספרו שו"ת יביע אומר, ח"ט אור"ח סי' מג והעלה להתיר, וז"ל: "המורם מכל האמור, שאין לתת מלח לכתחילה במצה, ובדיעבד אע"פ שהרמ"א כתב שיש לאסור וכ"כ הב"ח, מ"מ כיון שדעת רוב הפוסקים הראשונים להתיר וכן דעת מרן השו"ע והפרי חדש והמאמר מרדכי והשולחן גבוה להתיר הכי נקטינן בין שנעשית במים בלבד בין שנעשית במי פירות בלבד משרא שרי. ואפי' בלילה הראשון יוצא במצה שיש בה מעט מלח להטעימה, ואינה נקראת מצה עשירה, וכן פסק הגר"ח פלאגי בשו"ת לב חיים ח"ב ס"ס עח ד"ה ועוד. וכן עיקר". אגב, שם אות ב ציין הגר"ע יוסף

לנטות ימין ושמאל, וכפי שהעידו גדולי חכמי תימן. אם כי בדורות האחרונים היו שחששו קצת מלמלוח כרגיל או כלל את עיסת מצת מצוה. אך ברור שהנוהג היתר למלוח גם מצת מצוה הרי הוא מחזיק בתורת ראשונים כמלאכים.

ה. בימינו שרבים מסתפקים מהמצות הנמכרות בשוק, ריקקים יבשים, ראוי ונכון הדבר כפי שנהגו רבים להשרותן במעט מים עם מי מלח על מנת לערב אכילתן.⁴³

43 (בשם המפורש, שלא כמדתם של ת"ח (! ?) אשר אינם מרבים שלום בעולם, ואשר מעשיהם בסתר וד"ל) את הערת הרב המו"ל (שו"ת הראב"ד) הרה"ג ר"י קאפח שכתב, שהיה מנהגם בתימן לתת מלח גם במצת מצוה. ואין בכך חשש של חימוץ, כי הוא לאחר אפייה. וכן אין חשש של מצה שרויה במים כי אינה בהגדרת נימוחה, ואף אם תאמר שגם בכהאי גוונא יש לחוש לכתחילה לא לשרות כי לשון 'יוצאין' הוא רק בדיעבד, אך כבר אמרו שם שלחולה או זקן מותר לכתחילה, ונמצא שפל מי שקשה לו לטחון בדרך כסכוס הרי הוא חולה או זקן בדבר. (ומביאור הגר"י קאפח שם, נראה שהבין שלשון 'יוצאין' הוא אף לכתחילה ולמצוה מן המובחר). ואדרבה, אין חובה להקשות את החיים, כי אמרו חכמים: "נְחִי בָּהֶם" – ולא שימות בהם. ובתוספת מלח אחר אפייתה אין בכך חשש לכל הדעות כאמור. וראה להגר"י קאפח בביאורו שם פ"ו אות כב. וראה בשע"ה (ח"ג סי' צא סעי' יז) שכתב שניתן לרכך את המצות הקשות בלחלות קל במים. כי כל מה שאמרו שיצא בשרויה בדיעבד, זה אינו אלא בְּשֵׁרִייה מרובה שטעם מצה מתבטל על ידה ע"ש. וראה עוד לר"א קאפח, 'יריעות אהרון' עמ' 35.